

Villnow Komárková, Jana; Blažek, Václav

Slovanské *širъ & *široкъ

Linguistica Brunensia. 2011, vol. 59, iss. 1-2, pp. [121]-134

ISBN 978-80-210-5507-0

ISSN 1803-7410 (print); ISSN 2336-4440 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/115180>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JANA VILLNOW KOMÁRKOVÁ A VÁCLAV BLAŽEK

SLOVANSKÉ *ŠIRŮ & *ŠIROKŮ

Cílem předkládaného článku je nová etymologie slovanského adj. *širŮ & *širokŮ, která následuje po slovotvorné analýze a důkladné diskusi etymologie tradiční. Argumenty ve prospěch středoíránského zdroje v podobě *(k)šīra- „(širá) země“ jsou podloženy sémantickými paralelami a zasazeny do detailního historicko-geografického kontextu zprostředkovaného antickými a středověkými autory.

Kratší forma *širŮ(jŮ) je doložena v sln. arch. šír, slk. šíry, č. širý „širý, rozlehlý“, r. dial. šíryj v syntagmatu šíryj brëx „velký lhář“. Delší varianta rozšířená sufixem *-ok- je všeslovanská: stsl. širokŮ, b. širok, mk. širok, sch. širok, sln. šir`òk, slk., č. široký, hluž. šeroki, dluž. šyrok, plb. sarüt`ë, kaš. šerok`i, stp. szyrok, p. szeroki, br. šyrok, dial. šyraki, ukr. šyrokij, r. širokij, vesměs „široký“, dále „prostorný, prostranný“ (b., mk., sch., slk., č., p., vsl.), „obsáhlý“ (sch., sln., slk., č., br., ukr.), „podrobný“ (slk., č., ukr.), „volný o oblečení“ (b., mk., sln., br.), „hojný, štědrý“ (kaš.), „početný“ (r.), „skutečný, opravdový“ (r. dial.). I některé další deriváty jsou utvořeny od kratší formy: stsl. komparativ šir`ii „větší, mocnější, mohutnější“, abstrakta jako sl. *širŮ „šíře“ > br. šir, ukr. šyr, r. šir` nebo stsl. širota či slovesa jako stsl. raširiti „rozšířit, otevřít“, raširëti „zesílit, zmohutnět“, raširjati „rozšiřovat“, uširiti „rozšířit, poskytnout místo, prostor“, jiné od delší, např. stsl. širočbstvije „šíře, obširnost“ a mnoho jiných (viz rkp. hesla širokŮ od Jany Villnow Komárkové pro ESJS).

Dosavadní etymologie nejsou příliš přesvědčivé. Jednota v zásadě panuje jen u sufixu *-ok-, který rozšiřuje i další adjektiva s prostorovým významem: stsl. glŮbokŮ, glŮbokŮ „hluboký“ : komp. glŮbl`ii, vysokŮ „vysoký“ : komp. adv. vyše (viz Skalka & Havlová, ESJS 3, 179–80), str.–rsl. blizokŮ ‘cognatus’ : stsl. adv. blizŮ & blizŮ „blízko“ (ESSJ 2, 120). Mimo tento sémantický okruh se objevuje též ve stsl. žestokŮ „tvrdý“, inokŮ ‘solus, unus’ (~ gót. ainaha, sthn. einag „jediný“), střb. brëzokŮ „duben“. Sławski (1974, 92) uvádí ještě další příklady, které gramaticky charakterizuje jako nomina agentis: *vidokŮ „očitý svědek“, *vëdokŮ „znalec“, *sbvëdokŮ „svědek“, r. edók „jedlík“, ezdók „jezdec“, igrók „hráč“ aj.,

s paralelami v litevských formacích na *-akas*, např. *marmākas* „mluvka“ : *marmėti* „žvanit“ a sanskrtskými formami na *-aka-*, např. *bodhaka-* „probouzející, objasňující, učitel“, *khanaka-* „kopáč, horník“ (Brugmann 1906, 493–94; ten sem přidává i germ. adjektiva tvořená sufixem **-áxa-* / **-aga-*: gót. *stainahs*, sthn. *steinag* „kamenný“ aj.). Panuje názor, že slovanský derivační sufix **-okb* představuje výsledek gramatikalizace apelativa **oko* s výchozí funkcí „mající podobu“ Hamp 1973, 89–90; Trubačev ESSJ 2, 121; Id. 1993, 73). Tentýž model lze aplikovat i na baltské, sanskrtské a germánské formace. Delabializace očekávané labioveláry proběhla i v gót. *aha* „mysl, rozum“, *ahjan* „myslet“, pokud jsou deriváty kořene **ok^h-* (Zupitza 1896, 72; Osthoff 1910, 175). O dalších derivačních sufixech, které mohou být téhož původu, mj. *-ōx* v lat. *ferōx*, *atrōx*, nebo **-ōk^h-os* v ř. ἄθροπος, myk. *a-to-ro-qo*, viz Hamp 1973, 77–92.

V etymologii vlastního kořene **šir-* bývá hledána opora v germ. adjektivu **skīriz* > gót. *skeirs* „čistý“, stsev. *skirr* „čistý, jasný, nevinný“, stsas. *skīr* „čistý, nesmíšený“, sthn. *schīr* „čistý, čirý“ (Brückner 1923, 226, 547; přijímá např. Vaillant 1, 50; Pokorny 1959, 918; Snój 2003, 727; Rejzek 2008, 99). Ale germánskému adjektivu by na slovanské půdě odpovídalo buď **sčirb* v případě náslovného **sk^(w)-* nebo **sirb* v případě náslovného **sk^h-*. První forma skutečně ve slovanských jazycích existuje, adj. **ščirb* s očekávanou regresivní asimilací **sč-* > **šč-*: p. *szczerzy*, br. *ščiry*, ukr. *ščyryj*, r. arch. a dial. *ščiryj* „ryzí, čistý, pravý, upřímný“. Potvrzuje tak výchozí nepalatální **sk^(w)-*, současně vylučuje vývoj **sč-* > **šš-* > **š-*. Slovanské náslovné **š-* je nejčastěji kontinuantem souhláskové skupiny **K^(w)s-* s následnou palatalizací, kde *K* = ie. **k/*g/*g^h*. Museli bychom tedy předpokládat existenci dublety **skeiro-* & **kseiro-* s metatezí **sk-* > *ks-* ve druhém případě. Vedle značného sémantického rozdílu Brücknerovo srovnání nepodporuje ani rozdíl v akcentuaci **širb* vs. **ščirb* (Furlan apud Bezlej 4, 46). Můžeme tedy konstatovat, že tradiční etymologie nevyhovuje jak z hlediska sémantického („čistý“ : „široký“), tak fonetického (**sk^(w)-* : **Ks-*) i akcentologického. Je třeba tudíž hledat řešení nové.

Jedním ze zdrojů slovanského **x-/*š-* jsou jazyky íránské. Domníváme se, že pramenem slovanského slova může být některý ze severoíránských kmenových dialektů, které byly v kontaktu se slovanským dialektovým kontinuem ještě před jeho rozpadem nejpozději v 6. st. n. l. Vhodný etymon se objevuje v jazyce sackém.

(1) V obou varietách sackého jazyka (z měst Khotan a Tumšuč) nacházíme slovo *kšira-* (Khotan) a *xšera-* (Tumšuč), které znamená „země, kraj; království“ (Bailey 1979, 68). Obdobný význam mají i slova v příbuzných jazycích: stav. *šōiθra-* n. „kraj, oblast“, mlav. *šōiθra-* „domovina“, véd. *kšétra-* n. „pole, půda, krajina, oblast, země“ (EWAI I, 436). Indoíránské **kšajtra-* je utvořeno od slovesa, jež je doloženo ve véd. *kšéti* „bydlí, zdržuje se“, *kšáya-* m. „obydlí, sídlo“; stav. *šaēitī* „obydlí“; myk. <ki-ti-je-si> = /*ktijensi*/ „(oni) sídlí“, ř. κτίζειν „založit“; lat. *situs* „postavený, položený, prostírající se, obývající, ležící; poloha, stavba“, falis. *seite* „prodlévejte, meškejte“, vše z ie. kořene **ikēi-* „sídlit“ (Lipp, LIV

643–44). Předpokládané íránské východisko *(k)šīra- mohlo být na slovanské půdě adaptováno jen v podobě *širŮ. Fonetická stránka předkládané etymologie je tedy bezproblémová. Zbývá vysvětlit netriviální sémantický rozdíl mezi významy „země“ a „široký“.

Souvislost významů „země“ a „široký“ není možná na první pohled zřejmá, ale lze ji ilustrovat více přesvědčivými příklady:

(2) Stsl. *strana* ‘χώρα, περίχωρος’, tj. „země, krajina, místo, prostor“ : *prostranŮ* „široký, prostranný, otevřený, upřímný“.

(3) Véd. *pr̥thvī-*, *pr̥thivī-* f. „země“, které je derivátem adjektiva *pr̥thú-* „široký, rozlehlý, velký, mocný, početný“ < **pl̥tH₂-u-i-H₂-* : **pl̥tH₂-u-*.

(4) Stsev. *fold* „pole, země“, stang. *foldē* „země“, stsas. *folda* id. < germ. **fuldō(n)* f. < **pl̥tHā* : ř. *πλατύς* „široký“, *πλάτος* „šíře“ < **pl̥tH₂u-/o-* (Orel 2003, 117).

(5) Arm. *hoł* „země, půda“ < **polH₂o-*, sr. het. *palhi-* „široký“ (Olsen 1999, 53).

Obdobnou sémantickou konotaci prokazuje ie. kořen **pelH₂-* i na slovanské půdě, kde jeho kontinuantem je slovo **pol'e* „pole, pláň, rovina“ (Vasmer III, 307–08; SJS III, 148) < **poljom* (Derksen 2008, 411). Ve *Slovu o pluku Igorově* jsou „pole“ charakterizována přívlastkem „široká“ [III, 16 v rekonstrukci R. Jakobsona, viz Čiževska 1966, 391]:

Ne burja sokoly zanese črěšŮ polja širokaja
galicě stady bězjat' kŮ Donu Velikomu.

Naproti tomu už ve stsl. textech se objevuje ustálené spojení *širota zeml'e*, např. *na širotu zemle*, ἐπι τὸ πλάτος τῆς γῆς [Ap 20,8; *Apocalypsis e codice Hvalii*, indice A, num. 22], či implicitněji *i širota jeho do konьca vseja zemlę* [*Fragmenta Il'jinskij seu Pogodiana* 1a 23], viz SJS IV, 922–23.

Spojení *široka zemlja* se běžně objevuje i v moderní beletrii, např. I.A. Efremov ve svém románu „Na kraji Ojkumeni“ (1945–46) píše: *No ja znaju – davno živet v narode mečta o bogatom Punte, strane, gde nikto ne sognut straxom i golodom, gde široka zemlja i množestvo derevjev so sladkimi plodami*, nebo Nikolaj Klimenjuk v románu „Londonskij papa“ (2003): *Široka zemlja naša, no porjadka v nej netu...*

K tomu Toporov (2000, 269) přidává „šíří“ jako jeden ze základních atributů Země v ruském folkloru.

Zbývá ještě blíže charakterizovat íránský pramen přejímek do slovanštiny. Je zřejmé, že v íránském zdrojovém jazyce musela proběhnout změna írán. *-*Vhr-* > *-*Vhr-* > *-*Ūr-*, kterou odráží např. indoíránský etymon **putra-* „syn“:

(6) khot. *pūra-*, bakt. *πορο, ποуро*, chorezm. *pr*, mundž. *pūr*, yidgha *pūr* „syn“, afg. *bur* „ten, kdo ztratil syna“ < **a-puθra-*, oproti stav. *puθra-*, stpers. *puça-*, parth. *pwhr*, sogd. *-pōr*, wakhi *pətr*, a se ‘sarmatskou metatezí’ alan. *φουρτ* (nápís z Zelenčuku), oset. iron. *fjrt*, digor *furt* „syn“, sr. též sarmatská antroponyma: *Ραδαμοφουρτος, Φουρτας, Πουρθακης, Πουρθαϊος*; véd. *putrá-* „syn, dítě“ (Abaev 1949, 166, 177; Abaev I, 500; Bailey 1979, 244; Édel'man 1986, 173–74; EWAI II, 142–43; Sims-Williams 2007, 258).

Pro následující tři slovanské lexémy lze nalézt slibné iránské etymologie, dokumentující právě tuto změnu (viz Blažek 1996):

(7) Sl. **čirь* „čistý, průzračný“ (ESSJ 4, 116–17) ~ khot. *cira-* „zřejmý, viditelný, zjevný, patrný“ : stav. *čiθra-* „lesklý, třpytivý“, mlav. *čiθra-* „třpytivý; viditelný, zřejmý, patrný, očividný“, (stř)pers. *čihr* „tvar, podoba; zjevení; tvář“, parth. *cyhr̥g* „tvar“, baktr. *σιργο* „svědectví, důkaz, předpis“ < **ciθraka-*, bez sufixu *-ka-* ve složenině *σιρολαρο* titul „držitel zápisu“, pašto *cēr* „podobný, a se ‘sarmatskou metatezí’ alan. *τζηρθε* „památník“ (nápís ze Zelenčuku), oset. iron. *cyrt*, digor. *cirt* „památník, mohyla“, véd. *citrá-* „očividný, zřejmý, viditelný; lesklý; jasný, světlý; pestrý“ (Abaev I, 325–26; Bailey 1979, 102–03; EWAI I, 542; Sims-Williams 2007, 264).

(8) Sl. **mirь* „mír; svět“ (ESSJ 19, 55–57; Valčáková & Erhart, ESJS 8, 477–78) ~ khot. *mīrai* „laskavost, dobrotá“ < **miθra-ka-* : stav. *miθra-* „smlouva“, střpers. *mīhr* „smlouva, svazek, přátelství“, parth. *myhr* „slunce“, baktr. *μυρο* „slunce; bůh Mithra“, pašto *myēr* „slunce“, véd. *mitrá-* n. „smlouva, svazek“, m. „spojenec, přítel; bůh Mitra“ (Bailey 1979, 332; EWAI II, 354; Sims-Williams 2007, 233).

(9) Sl. **měra* „míra“ (ESSJ 18, 178–181; Valčáková & Blažek, ESJS 8, 468) ~ khot. *mārā*, ve složeninách *-mera* „míra“, sr. arm. *mar* „míra tekutin“ < iráns.; véd. *mātrā-* f. „míra, měřítko“ (Bailey 1979, 329; EWAI II, 342); ř. *μητρα* „polní míra“ (Pokorný 1959, 703).

Pozn.: Ne vždy dochází ke kompenzatorickému zdoužení předchozího vokálu, sr. khot. *marā* „zde“, baktr. *μαρα* „sem, zde“ < **imaθrā* (Bailey 1979, 324; Sims-Williams 2007, 231).

Můžeme tedy vyslovit pracovní hypotézu, že jazyk-donor prodělal obdobné změny jako např. středoiránské jazyky chorezmijský (texty od konce 3. st. př. Kr. v lokální variantě aramejského písma, od 10. do 13. st. v arabském písmu), baktrijský (texty v řecké abecedě z 2.–4. st. n. l., později až do 9. st. v dalších písmech), sacký (texty ve středoasijské variantě písma bráhmí z 5.–10. st. n. l.), všechny užívané v Centrální Asii (Uzbekistán; Afghánistán; Xinjiang). Stejně změny jsou charakteristické i pro moderní iránské jazyky regionu jako afghánský, yidgha či mundžanský. Hledáme-li výskyt změny **-θr-* > *-(:)r-* západněji, blíže slovanské pravlasti, nabízí se onomastický materiál reflektující diagnostický etymon (6) z Bosporského království (při Bosporu kimmerijském, dnes nazývaném Kerčskou úžinou, která spojuje Azovské a Černé moře) z 1. st. n. l.: *Γηπαίπορις*, (1) manželka Sauromata I., bosporského krále, který vládl od roku 3. n. l.; (2) manželka Mithridata Bosporského, jenž panoval v letech 42–49 n. l. (Justi 1895, 114). Od 4. st. př. Kr. do 2. st. n. l. se vystřídalo ne méně než 8 vládců Bosporu kimmerijského téhož jména (Justi 1895, 401). Srovnatelně oblíbené bylo mezi bosporskými vladaři jméno *Πησκουπορις*. Od 1. do 4. st. jej používalo 8 vládců Bosporského království (Justi 1895, 401; Zgusta 1955, 284–85). Pokud ve druhé složce *-πορις* identifikujeme slovo „syn“ (srov. Detschew 1957, 374, 393–95, jenž předpokládal thrácký původ jmen, nicméně východní břehy Krymského poloostrova jsou od Thrákie na území dnešního Bulharska vzdáleny kolem 600 km; naopak to byli Skythové, kdo pronikli do přímořských regionů Thrákie, které

poté získaly označení Malá Skythie – je možno tedy spíše očekávat skythské prvky v thrácké antroponymii než naopak), lze očekávat, že složka -πυρις v ženském jméně Γηραιάπυρις nesla význam „dcera“. Je-li správná hypotéza o jejím íránském původu, pak by měla odrážet výchozí *puθrī-, jehož existenci lze aspoň nepřímo podpořit odpovídající sti. formou putrī- „dcera“ (Mahābhārata) a dalšími kontinuanty ve středo- a novindických jazycích (Turner 1966, #8271). U maskulina -πυρις, -ιδος jde spíše o adaptaci řecké deminutivní koncovky, i když nelze vyloučit íránské východisko typu *puθriya- s funkcí adj. „vztahující se k synovi“ (srov. sti. putriya- id.). Dalším možným příkladem hláskové změny *-θr- > *-r- je etnonymum Σίρακες, Σираκοί [Strabón XI, 2.1; 5.8], *Siraci* [Plinius IV, 83: *Totum eum tractum tenent Sardi Scythae et Siraci* „Celé toto území drží skythští Sardové a Sirakové“], jehož nositelé žili východně od Azovského moře a jižně od soutoku Donu [Tanais] a Manyče [Akhardeos] (viz Bouzek & Hošek 1978, 216–17). Může představovat adaptaci írán. *čiθraka- (viz etymon 7) s významem „jasný, světlý, třpytivý; pestrý“, ale též „původní“, sr. st- & mlav. *ciθra-* „sémě; původ; rod, kmen, potomstvo“, stpers. *ariya.čiča-* „árijského původu“, pers. *čihr* „původ“ (Bartholomae 1904, 587; EWAI I, 542–43; jinak Abaev 1949, 182, který etnonymum spojoval s oset. *sirag* „mimochoďník; ten, kdo plavně chodí či tančí“).

Z předložených lingvistických dat a etno- a geografických informací zprostředkovaných zejména Hérododem a Strabónem (viz Příloha) lze rekonstruovat následující scénář:

V Hérodotově době měli evropští Skythové sídlit na území vymezeném Donem na východě a dolním tokem Dunaje na západě. Severní hranici přibližně určují pramenné oblasti Dněstru, Jižního Buhu a snad Donu. Ve 2. st. př. Kr. jsou Skythové již pevně usazeni i v dnešní Dobruďzi, jihozápadně od ústí Dunaje. Ve staroperských nápisech jsou souhrnně nazýváni *Sakā paradraiya* <**s-k-a : p-r-d-r-i-y**>, tj. „Sakové zámořští“ (Schmitt 1999, 4, 11). Hérodotos rozlišuje celkem čtyři různé skupiny evropských Skythů:

- (a) Skythové oráči – severně od Kallipidů, které Hérodotos identifikuje jako počtětěné Skythy, a Alazónů, v povodí Jižního Buhu západně od Dněpru; dále na sever za Skythy oráči žijí už jen Neurové.
- (b) Skythové rolníci – severně od krajiny Hylaié mezi řekami Dněpr a Inhul, což by měly být 3 dni cesty; jejich sídla sahají 11 dní plavby proti proudu Dněpru na sever.
- (c) Skythové kočovníci – mezi řekami Inhul a Moločnaja.
- (d) Skythové královští – z poloostrova Krym a dále mezi řekami Moločnaja a Don; severně od nich žijí neskythští Melanchlainové.

Na východ od Donu klade Hérodotos sídla Sauromatů. Severně od nich sídlí v hustých lesích Budinové, u nichž se předpokládá ugrofinský, nejspíše permský (Kretschmer 1923a, 931), případně baltský (Napol'skix) původ. Poznámce, že Sauromaté hovoří pokaženým skythským jazykem, je třeba nejspíše rozumět tak, že evropští Skythové i Sauromaté užívali příbuzné (íránské), ale přesto odlišné jazyky.

V blíže neurčené minulosti před dobou, kdy Hérodotos (484–425 př. Kr.) se-
pisoval své Historie, jeden z východoskythských kmenů žijící východně od řeky
Volhy a Kaspického moře, snad Sakové, byli (zčásti) vyhnáni na západ svými
sousedy Massagety. Usadili se v severopontských stepích, kde už zřejmě sídlilo
starší obyvatelstvo užívající různé íránské (i neíránské) kmenové dialekty (Kim-
meriové, Skythové oráči, Skythové rolníci). Příchod Skythů kočovníků měl vést
k odchodu Kimmeriů do Přední Asie. Zde jsou první zmínky o lidu *Gimirri* jako
o spojencích Sargona II. proti říši Urartu v assyrských análech z r. 714 př. Kr. Lze
tedy usuzovat, že k příchodu kočovných Skythů do severního Černomoří došlo
během 8. st. př. Kr. před tímto datem. V době, kterou Hérodotos popisuje, byli
Skythové nomádi usazeni mezi řekami Pantikapés a Gerros. Jejich vzdálenost
měla odpovídat 14 denním pochodů. Jde-li o současné řeky Inhul a Moločnaja,
jejichž ústí jsou vzdálena vzdušnou čarou asi 270 km, je Hérodotův odhad zřejmě
jen mírně nadsazen. Zásadní otázka je, kde a kdy mohlo dojít ke kontaktu předků
Slovanů a Skythů-kočovníků, za nimiž se zřejmě skrývají středoasijské Sakové?
Nejjednodušší řešení představuje identifikace Skythů oráčů či rolníků s předky
Slovanů, jak o tom uvažoval např. Niederle (1953, 134–35). Druhou alternativu
otevřít Golab (1992, 285–86), když předkládá slovanskou etymologii etnonyma
Νευροί. Opíraje se o regulérní metatezi v řečtině, vychází slovní kmen rekonstru-
uje v podobě **neruo-*, jenž by měl být tematickým rozšířením původního *u*-kme-
ne **neru-/*noru-* jako např. **deru-/*doru-* „strom“. Slovanským kontinuantem
tematického derivátu je slovo **norvъ* s kořenovým vokálem *o*, které zachovaly
všechny slovanské jazyky (s výjimkou obou lužických jazyků a polabštiny): stsl.
nravъ „mrav, zvyk; způsob života“, b. *nrav*, mk. *narav*, sch. *nárav*, sln. *nr'áv*,
arch. *nráv*, též *naráv(a)*, slk., č. *mrav* (disimilací v záporu **nenrav > nemrav*),
stč. *nrav*, *nrnav*, p. *narów*, arch. též *norów*, br. *nórau*, dial. *nórou*, ukr. *nórov*
& *nárov*, r. *nórov*, dial. též *nárov*, vesměs s významy blízkými stsl.: „obyčej,
zvyk“ (b., sch., sln., slk., stč., č. kniž., vsl.), „mrvnost, ctnost“ (slk. arch., stč.,
str.), „morálka, etika“ (sln. kniž. *nráv*), „povaha, charakter“ (jsl., vsl.), „chování,
způsoby“ (b., slk., č., str.), ale též „zlozvyk“ (p.), „umíněnost, svéhlavost, tvrdo-
hlavost“ (br., ukr., str., r.) – viz Karlíková & Erhart, ESJS 9, 553–54. Podle Treť-
jakova (1953, 61–63) se Slované mohli skrývat jak za Neury a Skythy oráči či
rolníky, tak za Melanchlainy, přičemž nevylučuje slovanský původ všech těchto
tří populací. Kterákoliv z těchto tří koncepcí může být potvrzena i archeologicky.
Archeologická kultura Černoles (1025–725 př. Kr.), lokalizovaná do lesostep-
ní zóny od horního toku Dněstru až k hornímu toku Donu, která představuje
přechod od doby bronzové k době železné, bývá spojována s předky Slovanů.
Od konce 8. st. zhruba do r. 200 př. Kr. je na tomto území patrný vliv z jihu a ji-
hovýchodu, který bývá připisován Skythům (Mallory *EIEC*, 104). Od počátku 2.
st. př. Kr. roste podíl Sarmatů/Alanů na kdysi skythských územích.

Podle vývoje protoíránské hláskové skupiny **-θr-* lze íránská apelativa i pro-
pria adaptovaná slovanštinou rozdělit do tří skupin, odrážejících zřetelné rozdíly
mezi kmenovými dialekty íránského obyvatelstva v severopontském prostoru:

A. *-θr- > *-θr-/-tr-: Trubačev (1967, 47–55) diskutuje dva íránismy ve slovanském lexiku s touto charakteristikou:

(i) zsl. *patriti „hledět, patřit“ (p. *patrzyć* „hledět, vidět“, č. *patřit* „hledět, vidět, náležet“, plus chorv. *p`àtriti* „patřit, náležet“) < írán. **pāθrāi* „chránit, střežit“ (mlav. inf. *pāθrāi* „zu hüten, schützen, schirmen“, *pāθrauuant-* „Schutz, Schirm gewährend“, sogd. *p`θr* „ochrana“ – viz Bartholomae 1904, 887–88).

(ii) zsl. *šatriti „vnímat, všímat si, hledět“ (p. *szatrzyć* „znát, umět, vnímat“, *szatryć się* „hledět; být všímavý, vnímavý“, č. *šetřit* „spolit; dbát; prověřovat“, slk. *šatřit* „hledět“, plus sln. *ošatriti* „očarovat“, *šatrija* „kouzlo, čáry“, chorv. *šatriti* „fascinare“, *šatrija* „incantamentum“) < írán. **xšaθraǰ* „vládnout“, rekonstruované podle jmenných tvarů jako av. *xšaθra-* „vláda, panování“, stpers. *xšaça-* „impérium, říše“, khot. *kšāra-* „moc, nadvláda“, sogd. **γšδrt`k* „královský“, oset. digor. *æxsaræ* „statečnost v boji, síla, moc“, *Xsart* ‘jeden z hrdinů Nartského eposu’ (Abaev IV, 224–25; Bailey 1979, 67; Bartholomae 1904, 542–45). Původní pořadí hlásek zachovává např. antroponymum Σατραβάτης zaznamenané ve 4. st. př. Kr. v městě Fanagoreia na Tamanském poloostrově, oproti jménům se ‘sarmatskou metatezí’ jako Ξάρθανος (Tanais), Ξάρταμος (Olbia), Φαρνόξαρθος (Tanais) aj. (Abaev 1949, 189; Trubačev 1967, 53).

Mohou být připsány nejstaršímu íránskému obyvatelstvu severního Černo-moří, jež bychom měli hledat spíše v západnější, tj. dříve osídlené a předkům Slovanů bližší části Hérodotoské Skythie. K těmto hypotetickým ‘Starým’ či ‘Západním’ Skythům se může vztahovat Hérodotův termín ἀρχαίη Σκυθίη ‘Stará Skythie’, vymezený ústím Dunaje a městem Karkinitis [IV, 99]. Za pozornost stojí, že sem lze lokalizovat i Nestorovu Velikou Skythii.

B. *-θr- > *-(:)r-: Změna je typická pro středoíránské jazyky sacký, chorezmij-ský, baktrijský a moderní pašto, mundžanský a yidgha (viz příklady 6–9, plus etymon *širĕ(jb) & *širokĕ, který je předmětem tohoto článku). Do sousedství slovanské pravlasti mohli tento lexikální materiál přinést Sakové, které je patrně třeba hledat za Strabónovými Východními Skythy a Hérodotovými Skythy kočovníky, možná i Skythy královskými.

C. *-θr- > *-rθ-/*-rt-: Omezuje se na sarmatsko-alanský a osetinský materiál. Metateze se v zásadě vztahuje na všechny souhláskové skupiny typu *-Cr-, které se regulérně transformují v *-rC- (Abaev 1949, 213–14). Na slovanské půdě je možno ilustrovat příkladem hydronyma *Avsorok* (levý přítok Bolvy, jež je též levým přítokem Desny, a ta je levým přítokem Dněpru), které patrně představuje východoslovanskou adaptaci (s plefonií!) íránského kompozita **āp-* „voda“ a **suxra-* „červený“ s typickou ‘sarmatskou metatezí’, jak ji známe z oset. *surx* „červený“, sr. složeninu *ævsurǰ* „filtrát piva“, doslova „červená voda“ (Toporov & Trubačev 1962, 222; Abaev I, 85).

Můžeme tedy uzavřít: Íránsko-slovanský kontakt, který vedl k adaptaci slov *širĕ, *čirĕ, *mirĕ, *měra, do slovanského lexika, se pravděpodobně odehrál v mezi koncem 8. a 2. st. př. Kr. v prostoru mezi horním tokem Dněstru a střed-

ním tokem Dněpru. Příjemci na slovanské straně mohli být Neurové či Skythové oráči, popř. jejich severní část, dárce je třeba hledat mezi Hérodotovými Skythy kočovníky, kteří mohou být spojováni se středoasijskými Saky.

Příloha:

Svědectví antických, byzantských a středověkých historiků, geografů a kronikářů o kontaktní slovansko-iránské zóně.

5. st. př. Kr. – Nejpodrobnější svědectví o etnografii i geografii bazénu Černého (a menší měrou i Kaspického) moře zanechal **Hérodotos** [překlad Jaroslav Šonka] [I, 201] „Když zdolal Kýros i tento národ, usmyslel si, že si podrobí Massagety. Národ je to prý veliký a mocný a sídlí směrem k východu slunce za řekou **Araxem** (Ἀράξης. U Hérodota jde o řeku Volhu, jejíž jméno si zřejmě zaměnil za Iaxartés, tj. dnešní Syrdarju, ale popis toku odpovídá spíše Amudarji, antickému Oxu, která se v minulosti jedním ramenem vlévala do Kaspiku, ale rozsáhlou deltou do Aralského jezera; až později začalo být jméno Arax užíváno pro pravý přítok řeky Kury v Azerbajdžánu a arménsko-tureckém pohraničí) naproti národu Issédonů. Někteří dokonce tvrdí, že [Massageti] jsou původu skythského.“

[I, 202] „O Araxu se někdy říká, že je větší než Istros (Ἰστρος; označení Dunaje snad thráckého původu), jindy zase, že je menší. ... Řeka Araxés teče ze země Matiénů, odkud teče i Gyndés, který Kýros rozdělil na 360 kanálů. Araxés se rozlévá do 40 ramen, která se všechna kromě jednoho ztrácejí v močálech a bažinách. .. Ono jediné rameno Araxu teče bez překážek do Kaspického moře. ...“

[IV, 11] „**Kočovní Skythové** (Σκύθαι οἱ νομάδες) sídlívali v Asii, a když je Massagetové stísnili válkou, přešli přes řeku Araxés do země kimmerijské (země, ve které dnes Skythové sídlí, patřivala v dávných časech Kimmeriům (Κιμμέριοι)).“

[IV, 17] „Počínaje od tržiště Borysthenských, za tímto tržištěm sídlí nejprve Kallipidové, což jsou pořečtění Skythové, a dále pak za nimi jiný národ, který se nazývá Alazónové. Ti a Kallipidové žijí celkem stejným způsobem jako Skythové, sejí obilí a jedí chléb, cibuli, česnek, čočku a proso. Za Alazóny sídlí **Skythové oráči** (Σκύθαι ἀροτήρες), kteří nesíjí obilí pro potravu, nýbrž na prodej. Za Skythy sídlí Neurové (Νευροί) a území za nimi na sever je, pokud víme, liduprázdné. To jsou národy u řeky Hypanis (Ἵπανις; dnes Južnyj Buh tekoucí mezi Dněstrem a Dněprem jižní Ukrajinou do Černého moře; stejným jménem je v jiných pramenech označována řeka Kubáň, jejíž nejjižnější přítok Azovského moře) na západ od Borysthenu (Βορυσθένης; dnes Dněpr).“

[IV, 18] „Přejdeme-li na druhý břeh Borysthenu, je směrem od moře první zemí Hylaié (Ἰλαιή) a za ní na sever sídlí **Skythové rolníci** (Σκύθαι γεωργοί), kterým Řekové sídlící u řeky Hypanu říkají Borysthenští, sami pak se nazývají Olbiopolskými. Sídla Skythů rolníků se táhnou tři dni na východ až k řece jménem Pantikapés (Παντικάπηξ; může jít o řeku Inhul, levý přítok dolního Jižního Buhu,

nebo o Inhulec, pravý přítok dolního Dněpru) a na sever 11 dní plavby proti proudu Borysthenu. Území od nich na sever je většinou pusté. Za pustinou sídlí Androfagové, což je zvláštní národ a ke Skythům nepatří. Dále na sever pak je země opravdu pustá, a pokud víme, tam nežije žádný lidský národ.“

[IV, 19] „Přejdeme-li od Skythů oráčů na východ za řeku Pantikapés, nalezneme sídla Skythů kočovných, kteří nic nesijí ani neorají. V celé zemi, kromě Hylaie, nerostou žádné stromy. Kočovní Skythové zabírají území 14 dní cesty na východ až k řece Gerros (Γέρρος; možná říčka Moločnaja, přítok Azovského moře, o níž se Hérodotos domníval, že je ramenem Borysthenu, tj. Dněpru).“

[IV, 20] „Za řekou Gerros je země zvaná Královská, a sídlí tam velké množství Skythů, kteří jsou stateční a považují ostatní Skythy za své poddané. Na jih dosahují až k poloostrovu Tauriké a na východ až po příkop, kteří vykopali potomci slepců, a po obchodní středisko u jezera Maiétis (Μαιήτης; dnešní Azovské moře) jménem Krémnoi. Část jich dosahuje až k řece Tanais (Τάναϊς; dnes Don). Na sever od Skythů královských (Σκύθαι βασιλήιοι) sídlí Melanchlainové, což je národ jiný, nikoliv skythský. V území za Melanchlainy jsou bažiny, a pokud víme, tam lidé nežijí.“

[IV, 21] „Země za řekou Tanais již není skythská, nýbrž je to první část území **Sauromatů** (Σαυρομάται), kteří sídlí od cípu jezera Maiétis na sever do vzdálenosti 15 dní cesty. V jejich zemi nerostou ani plané, ani ovocné stromy. Druhou část země za nimi drží Budinové (Βουδίνοι); v jejich zemi jsou rozličné husté lesy.“

[IV, 48] „Nejmohutnější ze všech řek, které známe, je Istros. Jeho tok je stále stejný jak v létě, tak v zimě. Je to od západu první z řek, které Skythií protékají a je proto tak mocná, že se do ní i jiné řeky vlévají. Tyto řeky to jsou, které činí Istros tak velkou řekou: pět jich protéká skythskou zemí, a to řeka Porata (Πόρατα; dnes Prut, levý přítok Dunaje), jak jí říkají Skythové, kdežto Řekové ji nazývají Pyretos (Πυρητός), dále Tiarantos (Τιάραντος; z hledicka hydronymické kontinuity dnešní Seret, levý přítok Dunaje, ale podle pořadí řek by spíše odpovídaly řeka Olt nebo Jiu), Araros (Ἄραρος; podle pořadí přítoků Dunaje dnešní Seret), Napolis (Νάπαρις; patrně Jalomica, levý přítok Dunaje) a Ordessos (Ὀρδησσός; dnes Argeş). ...“

[IV, 51] „Istros je tedy jedna ze skythských řek. Další je Tyrés (Τύρης; dnes Dněstr), který přitéká od severu. Začíná svůj tok z velikého jezera, které ohraničuje zemi **Skythů** a **Neurů**. ...“

[IV, 52] „Třetí řeka, Hypanis, teče ze země skythské. Vytéká z velikého jezera, okolo kterého se pasou divocí bílí koně. Proto se tomu jezeru právem říká Hypanisova matka. Tam bere Hypanis svůj počátek a pět dní cesty teče jako slabá řeka se sladkou vodou. Potom dále k moři, což jsou čtyři dni cesty, je strašně hořká. Vtéká totiž do ní pramen hořký, a to tak hořký, že ač je malý, přece se neztrácí ve vodách Hypanisu, což je řeka velká jako málokterá. Ten pramen je na hranicích mezi územím **Skythů oráčů** a **Alazónů**. Pramen a místo, kde vzniká, se jmenuje skythsky Exampaios, v řeckém jazyku pak Svaté cesty. Tyrés a Hypanis se svými toky k sobě blíží na území Alazónů; od toho místa se od sebe odvracejí a prostor mezi nimi se šíří.“

[IV, 53] „Čtvrtá řeka je Borysthenés. Je podle našeho mínění po Istru největší a nejvydatnější nejen z těchto skythských řek, nýbrž ze všech ostatních, kromě egyptského Nilu; s tím se totiž žádná jiná řeka nedá srovnat. Z ostatních je tedy nejvydatnější Borysthenés, neboť poskytuje překrásné a pro dobytek velice vhodné pastviny a obzvláště výtečné ryby ve veliké hojnosti; jeho voda je velice příjemná k pití. Ačkoliv protéká bažinami, zůstává čistý, osení podél jeho břehů výtečně roste a tam, kde se půda neosévá, roste vysoká tráva. U jeho ústí se sama od sebe usazuje sůl ve velikém množství. Vedle jiných podivuhodných věcí poskytuje veliké ryby bez kostí, které se nakládají do soli. Říkají jim jeseteři. Až po krajinu Gerros, což je 40 dní plavby daleko, je o něm známo, že teče od severu; nikdo však nedovede povědět, kteří lidé sídlí v krajinách severnějších, jimiž protéká; zdá se, že přitéká do země **Skythů rolníků** z pustiny. Tito Skythové totiž sídlí podél jeho břehů do vzdálenosti deseti dní plavby. ...“

[IV, 54] „V pořadí za ním je pátá řeka, která se jmenuje Pantikapés. I ta teče od severu a pramení z jezera. Mezi ním a Borysthenem jsou sídla **Skythů rolníků**. Pantikapés protéká krajinou Hylajskou, a když ji minul, spojuje se s Borysthenem.“

[IV, 55] „Šestá řeka je Hypakyris (Ἰπάκυρις; dnes zřejmě Kalančak, vlévající se do Karkinitického zálivu západně od Perekopské šíje), která pramení v jezeře, protéká územím **kočovných Skythů** a vlévá se do moře u města Karkinitis, takže ponechává po pravé straně Hylaji a tak zvaný Běh Achilleův.“

[IV, 56] „Sedmá řeka Gerros se odděluje od Borystheny v té vzdálenosti, až pokud je tok Borystheny známý. Tam se tedy odděluje a jmenuje se Gerros stejně jako ta krajina. Na svém toku k moři tvoří hranici mezi územím **Skythů kočovných a královských**. Vlévá se do řeky Hypakyris.“

[IV, 57] „Osmá řeka je Tanais, která rovněž vytéká z velikého jezera a vlévá se do jezera ještě většího, nazývaného Maiétis, které tvoří hranici mezi **Skythy královskými** a **Sauromaty**. Do řeky Tanais se vlévá jiná řeka, která se jmenuje Hyrgis (Ἰργίς; patrně Doněc, pravý přítok Donu).“

[IV, 99] „Před skythskou zemí leží Thrákie a částečně vyčnívá do moře. **Skythie** na ni navazuje tam, kde Thrákie vytváří záliv, a skrze Skythii protéká Istros, který své ústí obrací k jihovýchodu. Vylíčím přímořské krajiny samotné skythské země počínaje od Istru, abych znázornil jejich rozměry. Země za Istrem je již **stará Skythie** (ἀρχαίη Σκυθίη), táhnoucí se na polední a jihovýchodní straně až po město Karkinitis. Hornatou krajinu od tohoto města počínaje, ležící při téměř moři a vyčnívající do Pohostinného moře, obývá národ Taurský až po tak zvaný Drsný poloostrov.

[IV, 100] „Pokračujeme-li dále od země taurské, sídlí již za národem taurským a v končinách u východního moře Skythové, a to od Kimmerského Bosporu a od jezera Maiétis na západě až po řeku Tanais, která se vlévá do cípu tohoto jezera.“

[IV, 117] „Jazyka používají Sauromaté skythského, ale mluví jím odedávna špatně, protože se mu Amazonky pořádně nenaučily.“

[VII, 64] „Skythští Sakové (Σάκαι δὲ οἱ Σκύθαι) měli na hlavách turbany, vytažené a zpevněné do ostrých přímých špicí, nohavice, domácí luky a dále válečné

sekyry zvané *sagaris*. Ačkoliv jsou to Skythové, říká se jim Sakové Amyrgičtí (Ἀμύργιοι Σάκαι; ve stpers. nápisech <**s-k-a : h-u-m-v-r-g-a**>, tj. *Sakā Hau-mavargā* ‘Sakové uctívající haomu’ – viz Schmitt 1999, 4, 8). Peršané totiž všem Skythům říkají Sakové. ...“

2. st. př. Kr. – V nápise zachycujícím usnesení občanů města Histria [na jižním okraji jezera Sinoe asi 50 km severně od současného rumunského města Constanța] oslavit Agathokla je celý region nazván Skythií.

Počátek 1. st. n. l. – **Strabón** přináší užitečné geografické i onomastické informace o geografii severozápadních břehů Černého moře. Jako první užívá geografický termín „Malá Skythie“:

[VII, 4.5] „Velký Chersonésos [obvykle s přívlastkem taurský nebo skythský znamená Krymský poloostrov] se tvarem i velikostí podobá Peloponnésu. Ovládá jej bosporský vládce, ačkoliv celá tato oblast byla zničena ničivými válkami. Dříve bospořští králové kontrolovali jen nevelkou část tohoto území od ústí Meotidy a metropole Pantikapaia [dnes město Kerč] po město Theodosii a větší část až po isthmus a Karkinitický záliv zaujímal skythské plémě Taurů. Celá tato země a také téměř celá oblast za šíjí až po Borysthenes [Dněpr] se nazývala **Malou Skythií** (μικρὰ Σκυθία). Ale proto, že mnoho lidí z Malé Skythie se přeplavilo přes řeku Tyras [Dněstr] a Istros [Dunaj] a usadilo se v Thrákii, její značná část byla nazvána také **Malou Skythií** tím spíše, že Thrákové ustoupili novým příchozím. Zčásti proto, že se podřídili síle, zčásti kvůli nekvalitní půdě, neboť velká část tohoto území je blátivá.“

[XI, 2.1] „Za takové geografické situace první část od severních zemí a Okeánu obývají někteří Skythové-kočovníci, žijící v lehkých krytých povozech, a ještě dále od nich ve vnitrozemí prostírajícího se na jih až po Kavkazské hory Sarmati (a také Skythové), Aorsové a **Sirakové** (Σιρακοί); zčásti jsou kočovníky, zčásti žijí ve stanech a zabývají se zemědělstvím. ...“

[XI, 5.8] „Dále už následují pouze kočovníci, žijící mezi Maiótidou a Kaspickým mořem, jmenovitě Nabiani a Panxani, a také plemena **Siraků** a Aorsů. Tito Aorsové a **Sirakové** (Σιρακες) jsou zjevně vyhnanci plemen žijících výše. ... Horní Aorsové zaujímají ještě rozsáhlejší oblast, když kontrolují téměř celé pobřeží Kaspického moře. Proto mohli vést karavanní obchod na velbloudech s indickým a babylónským zbožím, získávajíce je výměnou od Arménů a Médů. ... Aorsové žijí podél řeky Tanais a **Sirakové** podél toku Akhardea (Ἀχάρδεος; dnes Manyč), který stéká z Kavkazu a vlévá se do Maiótidy.“

[XI, 6.2] „Pokud přicházíme ke Kaspickému moři, pak zprava mezi řekou Tanais a Kaspikem žijí Skythové nebo Sarmati hraničící ještě s Evropou. Zleva žijí **Východní Skythové** (οἱ πρὸς ἑὼ Σκύθαι), též nomádi, jejichž teritorium se rozprostírá až po Východní moře a Indii. Dávni řečtí historikové nazývali všechny severní národnosti společným označením Skythové či Keltoskythové. Ale ještě starší autoři určili rozdíly mezi nimi. Plemena žijící nad Euxinským Pontem, Istrém a Jadranem nazývali Hyperborejci, Sauromaty a Arimaspy. Co se týče plemen žijících za Kaspikem, jedno jmenovali **Saky** (Σάκαι), druhé Massagety, aniž by byli s to o nich sdělit něco určitějšího ...“

5. st. n. l. – **Ammianus Marcellinus** [XXVII, 4.12] se zmiňuje o Skythii v Thrácké diecézi, tj. na území dnešní Dobruždi: „Vedle Moesie je **Skythia**, v níž proslulejší než ostatní města jsou Dionysopolis, Tomoi a Kallatis.“ Dodejme, že nové provincie Scythia Minor a Scythia Haemimons ustanovil císař Diocletianus (244–311, vládl 284–305), když reorganizoval státní správu (Bouzek & Hošek 1978, 251; 252, 254: mapy).

11. st. n. l. – Geografický termín Skythie na jihovýchodní hranici Slavie byl aktuální ještě v době sepsání tzv. **Nestorova letopisu ruského** [překlad Karel Jaromír Erben]

[§7] „Když pak národ slovanský, jakož jsme pravili, přebýval na Dunaji, přišli od **Skythův** (отъ Скуфь), totiž od Kozarův, Bulhaři řečení, usadili se po Dunaji, a násilí Slovanům činili.“

[§8] „A živi byli v pokoji Polané, i Dřevané, i Severané, i Radimici, i Vjatici, i Charvaté, Dudlebové pak přebývali po Buhu, kdež nyní (přebývají) Volyňané, a Ulici i Tiverci seděli po Dněstru, přisedíce k Dunaji; a bylo množství jich, neb seděli po Dněstru až k moři; a jsou tu města jich i po tento den; a toto se nazývalo od Hřeků **Veliká Scythie** (Великая Скуфь)“

[§19] „Léta 6412, léta 6413, léta 6414, léta 6415 (tj. 904–907) táhl Oleg na Hřeky, ostaviv Igora v Kyjevě. I pojal s sebou množství Varahů, i Slovanů, i Čudů, i Křivice, i Merany, i Polany, i Severany, i Dřevany, i Radimice, i Charvaty, i Dudleby, i Tiverce, o nichž oznámeno jest: ti všickni nazývali se **Veliká Scythie**.“

Zkratky:

Alan. alanský, ang. anglický, arm. arménský, av. avestský, b. bulharský, baktr. baktrijský, br. běloruský, csl. církevně slovanský, č. český, digor. digorský, dluž. dolnolužický, falis. faliský, germ. germánský, gót. gótský, het. hetitský, hluž. hornolužický, hn. hornoněmec-
ký, chorezm. chorezmijský, ie. indoevropský, írán. íránský, iron. ironský, kaš. kašubský, khot. khotanosacký, lat. latinský, mk. makedonský, ml- mlado-, mundž. mundžanský, myk. mykénský, oset. osetinský, p. polský, parth. parthský, pers. perský, plb. polabský, r. ruský, ř. řecký, sas. saský, sev. severský, sch. srbochorvatský, sl. slovanský, slk. sloven-
ský, sln. slovinský, sogd. sogdijský, st- staro-, sti. staroindický, sthn. starohornoněmec-
ský, stf- středo-, stsl. staroslověnský, ukrajinský, v- východo-, věd. vědský.

Reference

- Abaev, Vasilij I. 1949. *Osetinskij jazyk i fol'klor*. Moskva-Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.
- Abaev, Vasilij I. 1958, 1989. *Istoriko-ětimologičeskij slovar' osetinskogo jazyka*, I, IV. Moskva-Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR / Leningrad: Nauka.
- Bailey, Harold. 1979. *Dictionary of Khotan Saka*. Cambridge: University Press.
- Bartholomae, Christian. 1904. *Altiranisches Wörterbuch*. Walter de Gruyter.
- Bezlaj, France. 2005. *Etimološki slovar slovenskogo jezika*, Knj. 4, ed. Marko Snoj in Metka Furlan. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Blažek, Václav. 1996. Some Slavic – Iranian Parallels (1–3). *Lingua Posnaniensis* 38, 111–113.
- Bouzek, Jan & Hošek, Radislav. 1978. *Antické Černomoří*. Praha: Svoboda.

- Brugmann, Karl. 1906. *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, II.1. Strassburg: Trübner.
- Brückner, Alexander. 1923. Slavisches *ch-*. *KZ* 51, 221–42.
- Čiževskaja, Tatjana. 1966. *Glossary of the Igor' Tale*. London-The Hague: Mouton.
- Derksen, Rick. 2008. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden-Boston: Brill.
- Detschew, Dimiter. 1957. *Die thrakischen Sprachreste*. Wien: Rohrer.
- Édel'man, Džoj I. 1986. *Sravnitel'naja grammatika vostočnoiranskix jazykov: Fonologija*. Moskva: Nauka.
- EIEC *Encyclopedia of Indo-European Culture*, ed. by James P. Mallory & Douglas Q. Adams. London-Chicago: Fitzroy Dearbon 1997.
- ESJS *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, ed. Eva Havlová et alii. Praha: Academia 1989n.
- ESSJ *Étimologičeskij slovar' slavjanskix jazykov*, ed. Oleg N. Trubačev et al. Moskva: Nauka 1974n.
- EWAI *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, I-III, von Manfred Mayrhofer. Heidelberg: Winter 1986–2002.
- Goląb, Zbigniew. 1992. *The Origins of the Slavs: A Linguist's View*. Columbus: Slavica Publishers.
- Hérodotos. 1972. *Dějiny aneb devět knih nazvaných Músy*, přeložil Jaroslav Šonka. Praha: Odeon.
- Herodotus' *Historiēn*, ed. by B.A. Van Groningen. Leiden: Brill 1963.
- IF Indogermanische Forschungen*.
- Justi, Ferdinand. 1895. *Iranisches Namenbuch*. Marburg: Elwert.
- Kretschmer, K. 1923a. Scythae. *RE* II.2, cc. 923–942.
- Kretschmer, K. 1923b. Sarmatia. *RE* II.2, cc. 2–12.
- KZ (Kuhns) Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*.
- LIV *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstambildungen*, by Helmut Rix, Martin Kümmel, Thomas Zehnder, Reiner Lipp, Brigitte Schirmer. Wiesbaden: Reichert 2001.
- Loma, Aleksandar. 2000. Skythische Lehnwörter im Slavischen. *Studia Etymologica Brunensia* 1, 333–350.
- Mayrhofer, Manfred. 2006. *Einiges zu den Skythen, ihrer Sprache, ihrem Nachleben*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Die Nestor-*Chronik*, eingeleitet und kommentiert von Dmitrij Tschizewskij. Wiesbaden: Harrasowitz 1969.
- Nestorův *letopis ruský. Pověst dávnych let*, přeložil Karel Jaromír Erben. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1954 (poprvé 1867).
- Niederle, Lubor. 1953. *Rukověť slovanských starožitností*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Olsen, Birgit Anette. 1999. *the Noun in Biblical Armenian. Origin and Word-Formation*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Orel, Vladimir. 2003. *A Handbook of Germanic Etymology*. Leiden-Boston: Brill.
- Osthoff, Hermann. 1910. Zur Entlabialisierung der Labiovelare im Keltischen. *IF* 27, 161–193.
- Plinii Secundi *Naturalis Historiae*, Libri III-IV, herausgegeben von Gerhard Winkler. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1988.
- Pokorny, Julius. 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern-München. *RE* II.2 *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, herausgegeben Wilhelm Kroll & Kurt Witte. Stuttgart: Metzler.
- Rejzek, Jiří. 2008. *The Proto-Slavic Word-Initial x-*. Praha: Karolinum.
- Schmitt, Rüdiger. 1999. *Beiträge zu altpersischen Inschriften*. Wiesbaden: Reichert.
- Sims-Williams, Nicholas. 2007. *Bactrian Documents from Northern Afghanistan II: Letters and Buddhist Texts*. London: Nour Foundation & Azimuth Editions.

- SJS *Slovník jazyka staroslověnského*, I-IV, ed. Zoe Hauptová et alii. Praha: Academia 1966–97.
- Ślawski, Franciszek. 1974. *Słownik prasłowiański*, Tom I. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Ossolineum.
- Snoj, Marko. 2003. *Slovenski etimološki slovar*₂. Ljubljana: Modrijan.
- Strabon. 2004. *Geografija*, ruský překlad G.A. Stratanovskij. Moskva: Olma-Press.
- Strabonis *Geographica* recognovit Augustus Meinecke. Leipzig: Teubner 1909–13.
- Toporov, Vladimir N. & Trubačev, Oleg N. 1962. *Lingvističeskij analiz gidronimov Verxnego Podneprov'ja*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.
- Toporov, Vladimir N. 2000. „K rekonstrukcii balto-slavjanskogo mifologičeskogo obraza Zemli-Materi *Zemja & Mātē (*Mati). *Balto-slavjanskije issledovanija* 1998–99[2000], 239–371.
- Tret'jakov, P. N. 1953. *Vostočnoslavjanskije plemena*. Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.
- Trubačev, Oleg N. 1967. Iz slavjano-iranskix leksičeskix otnošenij. *Ėtimologija* 1965, 3–81.
- Trubačev, Oleg N. 1993. Sinchronija, diachronija – und kein Ende.. Marginalija k konferencii po russkomu istoričeskomu slovoobrazovaniju (Zvenigorod, osen' 1989 g.). *Slavia* 62, 65–75.
- Turner, Ralph L. 1966. *A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages*. London – New York – Toronto: Oxford University Press.
- Vaillant, André. 1950–77. *Grammaire comparée des langues slaves*. Lyon: IAC – Paris: Klincksieck.
- Vasmer, Max. 1941. *Die alten Bevölkerungsverhältnisse Russlands im Lichte der Sprachforschung*. Berlin: Walter de Gruyter (Preussische Akademie der Wissenschaften, Vorträge und Schriften, Heft 5).
- Vasmer, Max. 1986. *Ėtimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, I-IV. Moskva: Progress (ruský překlad originálu *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg: Winter 1950–58 O.N. Trubačeva).
- Witczak, Krzysztof T. [Vitčak, K.T.] 1992. Skifskij jazyk: opyt opisanija. *Voprosy jazykoznanija* 1992/5, 50–53.
- Zgusta, Ladislav. 1955. *Die Personennamen griechischer Städte der Nördlichen Schwarzmeerküste. Die ethnischen Verhältnisse, namentlich das Verhältnis der Skythen und Sarmaten, im Lichte der Namenforschung*. Praha: Nakladatelství Československé Akademie věd.
- Zupitza, Ernst. 1896. *Die germanischen Gutturale*. Berlin: Berlin: Schriften zur germanischen Philologie 8.

Poděkování

Tato studie vznikla pod záštitou Centra pro interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází moderních jazyků (MSM 0021622435) na Masarykově univerzitě v Brně a díky grantu GAAV, č. IAA901640805.

SUMMARY

A purpose of the present article is a new etymology of the Slavic adj. *širъ & *širokъ „wide, broad“, which follows after the analysis of word formation and detailed discussion of the traditional etymology. Arguments supporting the new solution, identifying in *širъ a Middle Iranian source of the type *(k)šīra- „(broad) country“, are supplemented by semantic parallels and related to the historical-geographical context mediated by the ancient and medieval authors.